

Μακεδονικά

Τόμ. 30, Αρ. 1 (1996)

Πολιτική και εκκλησιαστική διοίκηση της
Βυζαντινής Θεσσαλονίκης από το 1300 έως το
1341: θεσμοί και πρόσωπα

Σταύρος Νταγιούκλας

doi: [10.12681/makedonika.242](https://doi.org/10.12681/makedonika.242)

Copyright © 2014, Σταύρος Νταγιούκλας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Νταγιούκλας Σ. (1996). Πολιτική και εκκλησιαστική διοίκηση της Βυζαντινής Θεσσαλονίκης από το 1300 έως το 1341: θεσμοί και πρόσωπα. *Μακεδονικά*, 30(1), 115–137. <https://doi.org/10.12681/makedonika.242>

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ
ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΟ 1300 ΕΩΣ ΤΟ 1341.
ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΑ

1.1. Η Θεσσαλονίκη και η ευρύτερη περιοχή γύρω απ' αυτήν είχαν αποτελέσει ως γνωστόν από το 1204 και έως τα μέσα του 13ου αιώνα το Λατινικό Βασίλειο του Βονιφράτιου του Μομφερρατικού. Αργότερα όμως μεσολαβεί το κράτος των Αγγέλων της Ηπείρου και έτσι η περιοχή της Συμβασιλεύουσας επανέρχεται εκ νέου στους κόλπους της βυζαντινής κεντρικής διοίκησης το 1246, μετά από πολιορκία και κατάληψη της πόλης από τον Ιωάννη Γ' Βατάτζη¹.

Η Θεσσαλονίκη μετά τη βυζαντινή ανακατάληψη αποτέλεσε πρωτεύουσα του ομώνυμου θέματος, το οποίο συνόρευε στα ανατολικά με το θέμα Σερρών και Στρυμόνος. Έτσι η περιοχή της Θεσσαλονίκης, καθώς και η περιοχή πέραν του Στρυμόνος αποτελούσαν την εποχή αυτή δύο ξεχωριστά θέματα, παρόλο που σε παλιότερους αιώνες τα παραπάνω μέρη ήταν ενωμένα διοικητικά σ' ένα θέμα². Αμέσως μετά την επανενσωμάτωση της πόλης στην αυτοκρατορία ο Ιωάννης Βατάτζης διόρισε «άρχοντα» του θέματος της Θεσσαλονίκης το μέγα δομέστικο Κομνηνό Ανδρόνικο Παλαιολόγο, πατέρα του κατόπιν ιδρυτή της Παλαιολόγειας δυναστείας Μιχαήλ Η' ³, τον οποίον αργότερα αντικατέστησε ο Θεόδωρος Φιλής, επειδή ο Ανδρόνικος είχε αποσυρθεί άρρωστος σε κάποιο μοναστήρι δεχόμενος το μοναχικό σχήμα⁴.

Όσον αφορά στα διοικητικά όρια του θέματος Θεσσαλονίκης κατά το α' μισό του 14ου αιώνα, το μόνο σίγουρο είναι ότι το ανατολικό σύνορο του θέματος αποτελούσε πάντοτε ο ποταμός Στρυμόνας⁵, αφού η περιοχή πέραν του Στρυμόνα υπαγόταν στο θέμα Σερρών και Στρυμόνος.

1. Γ. Ακροπολίτης, I. 70-71 και 79-83. P. Lemerle, *Les Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine*, Paris 1945, σ. 222. Σ. Κυριακίδης, *Θεσσαλονίκια Μελετήματα*, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 32. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος τον 13ο αιώνα, Ιδεολογική αντιπαράθεση στην προσπάθειά τους να ανακτήσουν την Αυτοκρατορία*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 87.

2. Lemerle, *Philippes*, σ. 226. Κυριακίδης, «Βυζαντινά Μελέτα I-V», *ΕΕΦΣΠΘ* 3 (1939) 453.

3. Ακροπολίτης, I. 83. Lemerle, *Philippes*, σ. 223.

4. Ακροπολίτης, I. 84: «Ο δὲ μέγας δομέστικος ὀλίγον ἐπιβιούς χρόνον καὶ καλῶς διαπρέψας ἐν τῇ τούτου ἀρχῇ, νοσήσας καὶ τὴν τρίχα ἀποκαρεῖς τὸ βιοῦν ἐξεμέτρησεν: ἀπεστάλη δὲ ἀντ' αὐτοῦ Θεόδωρος ὁ Φιλῆς διέπειν τὰ τῆς ἀρχῆς». Κυριακίδης, *ὀ.π.*, σ. 456.

5. Γρηγοράς, II. 623: «Θεσσαλονίκης μὲν γὰρ καὶ τῶν περὶ ξὺν Στρυμόνος τοῦ ποταμοῦ πόλεων, ἦν ἐπίτροπος...». O. Tafrafi, *Thessalonique au quatorzième siècle*, Paris 1913, σ. 54.

Τα υπόλοιπα όμως σύνορα του θέματος δεν ήταν σταθερά, πολλές φορές άλλαζαν και μεταβάλλονταν εξαιτίας των συχνών πολεμικών επιχειρήσεων, που διαδραματιζόνταν κατά τα ύστερα αυτά χρόνια. Πριν από το 1332/3 τα προς βορράν και δυσμὰς σύνορα του θέματος καθορίζονταν από μία συνοριακή γραμμή που ξεκινούσε από τη βόρεια περιοχή του Στρυμόνα, περνούσε βόρεια από το Γυναικόκαστρο⁶ (το επί τουρκοκρατίας λεγόμενο Anret-Hissar) και έφτανε μέχρι τις οροσειρές που βρίσκονταν πίσω από την Βέροια⁷, την Έδεσσα και τα Σέρβια. Ίσως η πόλη των Σερβίων, κατά τον Tafali, να αποτελούσε και πόλη-όριο, που συνόρευε με τη Θεσσαλία, γεγονός που το αναφέρει και ο Καντακουζηνός: «Σέρβια τε προσεχώρουν έκοντί, περι τὰ μεθόρια Θετταλίας κειμένη πόλις...»⁸.

Τα νότια σύνορα του θέματος Θεσσαλονίκης, το οποίο περιλάμβανε σίγουρα και τη χερσόνησο της Χαλκιδικής, επεκτείνονται μετά το 1332/3 και σε περιοχές που παλιότερα υπάγονταν στη Θεσσαλία. Συγκεκριμένα μετά το θάνατο του διοικητή της Θεσσαλίας Στεφάνου Γαβριηλόπουλου⁹ το 1333, ο διοικητής του θέματος Θεσσαλονίκης Μιχαήλ Μονομάχος επωφελείται της ευκαιρίας, συγκεντρώνει στρατό και, αφού εισβάλει δυναμικά στη Θεσσαλία καταλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος της: «Θεσσαλονίκης δὲ ἐπιτρολεῦων ἐν τῷ τότε ὑπαρχος ὁ Μονομάχος... στρατιάν ὄσσην ἐνήν ἀθροίσας ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐσέβαλεν εἰς αὐτήν (ἐν Θεσσαλίᾳ)... καὶ εἶλεν τὸν τε Γόλον καὶ Καστριν καὶ Λυκόστομον πολιόμενα αὐτῆς...»¹⁰. Ἐτσι στην περίοδο μετά το 1333 τα νότια σύνορα του θεσσαλονίκειου θέματος θα πρέπει να έφταναν μέχρι τον Πλαταμώνα και το Λυκοστόμιο, το οποίο ο Tafali ταυτίζει με το νεότερο οικισμό του Πυργετού¹¹. Ειδικότερα, η υπαγωγή του Πλαταμώνα στα ύστερα χρόνια του α΄ μισού του 14ου αιώνα στη διοικητική επικράτεια του θέματος Θεσσαλονίκης επιβεβαιώνεται και από ένα άλλο γεγονός. Συγκεκριμένα, όταν το 1345 ο Ιωάννης Απόκαυκος έμεινε μόνος κυβερνήτης της Θεσσαλονίκης μετά τη δολοφονία του Μιχαήλ Παλαιολόγου, τότε τέθηκε φανερά υπὲρ του Καντακουζηνού και στράφηκε εναντίον των Ζηλωτών, τους αρχηγούς των οποίων έστειλε δέσμους στον Πλαταμώνα και στη γύρω περιοχή, η οποία,

6. Καντακουζηνός, Π. 235: «Ὁ πρωτοστράτωρ εἰς Γυναικόκαστρον ἀφικόμενος (κατεῖχε γὰρ αὐτὸ καὶ πρότερον φρουρὰ, οἷα δὴ ὑπὸ τὸν Θεσσαλονίκης ἀρχοντα εἰσθὸς τελειν...). Tafali, *Thessalonique*, σ. 55.

7. Ακροπολίτης, Ι. 84: «Ἐπει δὲ ὑπὸ τὸν βασιλέα ἐγεγόνει Θεσσαλονίκη καὶ Βέροια...». Κυριακίδης, ὁ.π., σ. 455.

8. Καντακουζηνός Π. 355. Tafali, *Thessalonique*, σ. 54.

9. *Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeit* (PLP, Wien 1976 κ.ε.) 2, no 3435.

10. Καντακουζηνός, Ι. 473-474. Για τα συγκεκριμένα θεσσαλικά τοπωνύμια βλ. J. Koder - F. Hild, *Hellas und Thessalia (Tabula Imperii Byzantini I)*, Wien 1976: Γόλος 165, Καστρί 184-185 και Λυκοστόμιον (Τεμῶν) 208.

11. Tafali, *Thessalonique*, σ. 55.

όπως λένε οι πηγές, ανήκε στο θέμα Θεσσαλονίκης: «Ἀπόκαικος δὲ ἦδη πᾶσαν ἔχων τὴν ἀρχὴν αὐτὸς... τῶν Ζηλωτῶν, ὅσοι μὲν ἐν λόγῳ ἦσαν, κατέκλεισεν ἐν δεσμοτηρίῳ, πρὸς Πλαταμῶνα πέμψας καὶ τὰς ἄλλας πολίχνας, ὅσα ὑπ' αὐτῷ ἐτέλουν»¹².

Ὅπως κάθε θέμα, ἔτσι και τὸ θέμα Θεσσαλονίκης παρουσιαίξε ορισμένες διοικητικο-γεωγραφικὲς υποδιαίρεσεις. Ὅμως στὴν ταραγμένη εποχὴ τοῦ α' μισοῦ τοῦ 14ου αἰῶνα εμφανῆς εἶναι ἡ ἔλλειψη διοικητικῶν κανόνων, ποὺ νὰ παρουσιάζουν κάποια χρονικὴ διάρκεια. Ἡ δομὴ ἀλλὰ καὶ ἡ διάρκεια τῶν διοικητικῶν υποδιαίρεσεων ποικίλλαν ἀνάλογα με τὴν ἀλλαγὴ τῶν συνόρων τοῦ θέματος, τὶς στρατιωτικὲς ἐπιτυχίεσ ἢ ἀποτυχίεσ, τὶς αυτοκρατορικὲς ἀντιζηλίεσ καὶ τοὺς σφετερισμοὺς, τὶς συμμαχίεσ καὶ τοὺς κάθε εἶδους συμβιβασμοὺς, γεγονότα δηλ. ποὺ ἀποτελοῦσαν μιὰ ἐμπρακτὴ ἀπόδειξη τῆς ἀποσύνθεσης καὶ τῆς ἀποδυνάμωσης τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ¹³. Ὁ ὅρος «θέμα» ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει, ἀλλὰ δὲν ἔχει πια —παρὰ πολὺ σπάνια— τὴ σημασία τῆς διοικητικῆς περιφέρειας. Ἀντὶ γι' αὐτὴν παίρνει κυρίως τὴ σημασία τῆς φορολογικῆς περιοχῆς¹⁴.

Ἡ μεγάλη ἀνάπτυξη καὶ χρῆση κάποιων ἀόριστων διοικητικῶν ὀρων γιὰ τὶς θεματικὲς υποδιαίρεσεις ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ, ὡς «περιοχὴ», «χώρα» (ἡ ἀπροσάτευτη ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς ὑπαιθροῦς) «κάστρα» (οχυρωμένεσ περιοχέσ, ἐλεγχόμενεσ ἀπὸ τοπικοὺς στρατιωτικοὺς πολιτικοὺς διοικητῆσ, τοὺς «κεφαλαί ἢ κεφαλατικεῦοντεσ») ἀποδεικνύει περὶτρᾶνα τὴν ἔλλειψη πολιτικῆς καὶ διοικητικῆς σταθερότητας, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἀνάγνωση τῶν υστεροβυζαντινῶν ἐγγράφων μᾶς δίνει τὴν ἐντύπωση, ὅτι ἡ μόνη εδαφικὴ υποδιαίρεση τοῦ θέματος, ποὺ ἔχει κάποια πρακτικὴ ἀξία καὶ διάρκεια τὴν εποχὴ αὐτή, εἶναι τὸ «κατεπανίκιο»¹⁵.

Ἐτσι, καὶ τὸ θέμα Θεσσαλονίκης υποδιαιρεῖται κατὰ τὸν 14ο αἰῶνα σὲ «κατεπανίκια», τὰ ὁποῖα ὑπόκεινται σὲ διοικητικοὺς ὑπαλλήλους, υφιστάμενοὺσ τοῦ διοικητῆ τῆς Θεσσαλονίκης, τοὺσ λεγόμενουσ «κατεπάνω». Ὁ ὅρος «κατεπανίκιο» εμφανίζεται στὴν ὕστερη βυζαντινὴ εποχὴ με τὴ σημασία τοῦ παλίου διοικητικοῦ ὀρου «βάνδου», εἶναι δηλ. μιὰ ἀπὸ τὶς μικρότερεσ υποδιαίρεσεισ τοῦ θέματος¹⁶.

12. Καντακουζηνός, II, 571. Tafrafi, *Thessalonique*, σσ. 55, 241.

13. Lemerle, *Philippes*, σ. 222.

14. I. Καραγιαννόπουλος, *Βυζαντινὸ Κράτος*, Αθήνα 1985, I, σ. 54.

15. Lemerle, *Philippes*, σ. 222. Καραγιαννόπουλος, *Βυζαντινὸ Κράτος*, I, σ. 54. Ch. Diehl, *Études Byzantines*, Paris 1905, σ. 122.

16. Γ. Θεοχαρίδης, *Κατεπανίκια Μακεδονίας. Συμβολὴ εἰς τὴν διοικητικὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν τῆσ Μακεδονίας κατὰ τοὺσ μετὰ τὴν φραγκοκρατίαν Χρόνοὺσ*, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 1. Γιὰ τὴ διοικητικὴ μονάδα τοῦ «κατεπανίκιο» βλ. καὶ L. Maksimovic, *The Byzantine Provincial Administration under the Palaiologoi*, Amsterdam 1988, σσ. 70-83.

Αναλυτικότερα, τα κατεπανίκια του θέματος Θεσσαλονίκης κατά την εποχή, που εξετάζουμε, είναι τα ακόλουθα:

κατεπανίκιο	Καλαμαρίας
»	Ἐρμηλείας
»	Ἄκρους ἢ Ἱερισσοῦ (ἢ Ἀραβενικείας)
»	Κασσανδρείας
»	Ἄπρου ἢ Ἄπρωσ (ἢ Λογγοῦ)
»	Στρομόνος
»	Ῥεντίνας ἢ Ἀρχοντεία Στεφανιανῶν
»	Λαγκαδᾶ (;)
»	Παραβάρδαρον ¹⁷ (;).

Όλες αυτές οι διοικητικές υποδιαιρέσεις του θέματος Θεσσαλονίκης απαντούν πολύ συχνά στα υστεροβυζαντινά μοναστηριακά έγγραφα, με τα οποία οι μονές προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν μόνιμη αναγνώριση των προνομίων τους πάνω στις έγγειες ιδιοκτησίες και στα μετόχια, όπως π.χ. το κατεπανίκιο Καλαμαρίας αναφέρεται σε έγγραφο του 1300 της μονής Ξενοφώντος¹⁸, ενώ εκείνο του Ἀκρους ἢ Ιερισσοῦ σε έγγραφο του 1320 της μονής Ζωγράφου¹⁹ κ.ά.

Στο θέμα της Συμβασιλεύουσας παρουσιάζονται στα χρόνια αυτά και μικρότερες υποδιαιρέσεις από ἑκείνη του «κατεπανίκιου», όπως οι «περιοχές»: «Ἐν τῷ κατεπανικίῳ Καλαμαρίας ἐν τῇ τῶν Ἀβραμιτῶν περιοχῇ, κἂν τῇ τοῦ Στομίου περιοχῇ...»²⁰ και οι «ἐπισκέψεις».

Εἶναι πιθανό, τουλάχιστον κατά τον Ταφραλί, αυτές οι μικρότερες γεωγραφικές υποδιαιρέσεις να έχουν μόνο φορολογικό χαρακτήρα και όχι διοικητικό, αφού π.χ. «ἐπισκέψεις» αναφέρονται ακόμη και μέσα στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Ο Ταφραλί μάλιστα σε παρισινό χειρόγραφο βρήκε την ακόλουθη μαρτυρία: «Ἡ κατά Θεσσαλονίκην νέα ἐπίσκεψις καθὼς παρεδόθη παρὰ τοῦ Γαλάτωνα καὶ μετὰ τῶν λοιπῶν αὐτῆς δικαίων...»²¹.

Η αυτοκρατορική διοίκηση στην παλαιολόγεια Θεσσαλονίκη αντιπροσωπευόταν, όπως και στις άλλες περιοχές της Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας, από

17. Θεοχαρίδης, *Κατεπανίκια Μακεδονίας*, σ. 4-5. Όσον αφορά στα δύο τελευταία κατεπανίκια (Λαγκαδᾶ και Παραβάρδαρον) δεν αναφέρονται ἄμεσα στα έγγραφα, ὁμως την ὑπόθεξή τους την υποθέτει βάσει επιχειρημάτων ο Θεοχαρίδης. Για το θέμα βλ. Θεοχαρίδης, *Κατεπανίκια Μακεδονίας*, σσ. 30-37.

18. *Actes de Xenophon*, εκδ. L. Petit (*Actes de l'Athos I*), ανατ. Amsterdam 1964, 33.

19. *Actes de Zographou*, εκδ. Regel, Kurtz, Korabiev (*Actes de l'Athos IV*) Πετρούπολη 1907, 39. Για τα κατεπανίκια του θέματος Θεσσαλονίκης βλ. και Maksimovic, *Byzantine Provincial Administration*, σ. 78.

20. *Actes de Xenophon* (L. Petit), σ. 33.

21. Ταφραλί, *Thessalonique*, σ. 57, υποσ. 5: *Typicum de Jean Paleologue (XIVe s.)*, Ms. gr. Paris. 389, f. 56v.

το διοικητή του ομώνυμου θέματος και τους υποκείμενους υπαλλήλους του. Ο κυβερνών διοικητής του εκάστοτε θέματος, του οποίου ο επίσημος τίτλος είχε πολλές φορές αλλάξει, ονομαζόταν ακόμη και κατά τον 14ο αιώνα αρκετά συχνά «δούκας» αλλά και «κεφαλή». Έτσι πολύ συχνά στα υστεροβυζαντινά έγγραφα ο διοικητής Θεσσαλονίκης ονομάζεται «κεφαλή τῆς Θεοσωστού πόλεως Θεσσαλονίκης...»²².

Στις ιστορικές πηγές της παλαιολόγιας περιόδου, κυρίως στο Γρηγορά αλλά και στον Καντακουζηνό, οι κυβερνώντες σε μια επαρχία αναφέρονται και με τον τίτλο «ἐπίτροπος και διοικητής»: «πέμπεται μὲν δὴ λοιπὸν εὐθὺς ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος διὰ θαλάττης ἐς Θεσσαλονικίην ἐπίτροπος καὶ διοικητής τῶν τῆς Μακεδονίας πραγμάτων»²³.

Ειδικότερα ὅσον ἀφορᾷ στο διοικητὴ τῆς Θεσσαλονίκης —εκτὸς ἀπὸ τα παραπάνω— οἱ πηγές μας παραδίδουν γιὰ τον πρῶμο 14ο αἰῶνα καὶ ἄλλους τίτλους ὅπως «ἄρχων»: «Συναδηνὸν τὸν πρωτοστράτορα, Θεσσαλονίκης τότε ἄρχοντα...»²⁴. Πολλές φορές ὁμως καὶ ἀρχαιοπρεπέστερα ονόματα ἀξιομάτων ὅπως «ἐπαρχος» ἢ «ὑπαρχος»: «ὁ οἰκεῖος μου καὶ ἡγαπημένος δοῦλος τῆς βασιλείας μου ἐπαρχος ὁ Μονομάχος»²⁵.

Ὁ διοικητὴς τοῦ θέματος, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ αυτοκράτορα, κατοικοῦσε σε εἰδικὸ παλάτι τῆς Συμβασιλεύουσας, κτίριο ποῦ βρισκόταν στο δυτικὸ μέρος τῆς πόλης. Ὁ διοικητὴς τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως καὶ κάθε διοικητὴς, επαγρυπνοῦσε ἔτσι, ὥστε ἡ αυτοκρατορική ἐξουσία νὰ εἶναι σεβαστὴ ἀπ' ὅλους ἀπαιτώντας παράλληλα κάθε Σάββατο νὰ μνημονεύεται καὶ νὰ εὐεφημεῖται τὸ ὄνομα τοῦ αυτοκράτορα: «Ἐγείρειν δὲ καὶ σημαῖαν βασιλικὴν ἐντὸς τῆς πόλεως, κατὰ τὸ ἔθος, καὶ ἀρχιερέα εἶναι ἐκ τῆς ἐν Βυζαντίῳ ἐκκλησίας κεχειροτονημένον, καὶ εὐφημεῖν τοὺς βασιλέας κατὰ τὰ Σάββατα ὡς ἔθος»²⁶. Ἀυτονόητο εἶναι ὅτι τὴν ἐξουσία τοῦ την ασκούσε ὁ διοικητὴς μόνο μέσα στα ὅρια τῆς επαρχίας ποῦ διοικούσε, ὅπου εἶχε —μετὰ τον αυτοκράτορα— τὸ πιο υψηλὸ ἀξίωμα. Ὦντας ἔξω ἀπὸ τα ὅρια τοῦ θεματὸς τοῦ ο κυβερνήτης δεν ἦταν παρὰ ἓνας ἀπλὸς πολίτης, γεγονός ποῦ το επιβεβαιώνει καὶ βυζαντινὴ νομοθεσία: «ὁ ἄρχων, κατὰ μόνην τὴν ἰδίαν ἐπαρχίαν τὴν ἐξουσίαν ἔχει, ἔξω γὰρ ταύτης, ἰδιώτης ἐστίν... ὁ ἄρχων ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ μείζω ἀπάντων ἐξουσίαν ἔχει μετὰ τὸν βασιλέα»²⁷.

22. *Actes de Chilandar*, εκδ. Petit, Korablev (*Actes de l'Athos V*) Πετρούπολη 1911, no 54, 131-134. Tafrafi, *Thessalonique*, σ. 45. Lemerle, *Philippe*, σ. 222.

23. Γρηγοράς, I. 354.

24. Καντακουζηνός, II. 191.

25. *Actes de Zographou*, σ. 74. Tafrafi, *Thessalonique*, σ. 46.

26. Καντακουζηνός, III. 82. Tafrafi, *Thessalonique*, σ. 46. I.E.E., Θ', 242.

27. *Επαναγωγή του Νόμου*, (Νομοθεσία Μακεδόνων) J.G.R. II, 247.

Πριν απαριθμήσουμε αναλυτικά τους διοικητές της βυζαντινής Συμβασιλεύουσας κατά τα πρώτα σαράντα χρόνια του 14ου αιώνα, θα πρέπει να αναφερθούμε στον ιδιόμορφο διοικητικό ρόλο που διαδραμάτισε την εποχή αυτή η Ειρήνη η Μομφερρατική στην ευρύτερη περιοχή της βυζαντινής Μακεδονίας. Μετά τις αποτυχημένες ενέργειές της για αυτονόμηση των εδαφών του άλλοτε Λατινικού βασιλείου της Θεσσαλονίκης —με απώτερο σκοπό το διαμελισμό της περιοχής σε φέουδα υπέρ των τριών γιων της, του Ιωάννη, του Δημητρίου και του Θεοδώρου²⁸— έφυγε από την Κωνσταντινούπολη και εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη, στην περιοχή της οποίας προσπαθούσε να ασκεί κάποιο διοικητικό ρόλο.

Η Ειρήνη —παράλληλα με τους απεσταλμένους διοικητές— ήθελε επίμονα να ασκεί διοικητικά καθήκοντα, ήθελε δηλ. να σφραγίσει σαν αυτοκράτειρα την πρακτική της «τοπικής αυτοδιοίκησης», χωρίς όμως τελικά να μπορέσει να αποσπάσει την παλαιολόγια Θεσσαλονίκη από τους διοικητικούς δεσμούς της Κωνσταντινούπολης μ' ένα κεντρώφυγο κίνημα²⁹. Έτσι, ο ρόλος της Ειρήνης στη ζωή και στη διοικητική ιστορία της Θεσσαλονίκης κατά τα πρώτα χρόνια του 14ου αιώνα (γνωρίζουμε ότι πέθανε στη Δράμα το 1317)³⁰ είναι σίγουρα πολύ σημαντικός και αξιοπρόσεκτος. Μια σειρά από μοναστηριακά έγγραφα αποδεικνύουν ότι η Ειρήνη μέχρι το 1317 διατηρούσε αυλή και γραμματεία στη Θεσσαλονίκη, και ότι επιπλέον έπαιρνε διοικητικές αποφάσεις, τις οποίες αργότερα ο σύζυγός της Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος επικύρωνε έμμεσα με τη σιωπή του³¹.

Συγκεκριμένα, στο αρχείο της μονής Κουτλουμουσίου σώζονται δύο υστεροβυζαντινά έγγραφα, τα οποία αποδεικνύουν τον αυτοκρατορικό και διοικητικό ρόλο της Ειρήνης κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 14ου αιώνα στην ευρύτερη περιοχή του θέματος Θεσσαλονίκης. Στο α΄ έγγραφο (εκδοτήριο γράμμα, Φεβρουάριος 1313) ο μοναχός στη μονή του Παντοκράτορα Κωνσταντινουπόλεως Κοσμάς Πάγκαλος επικαλείται την απόφαση της αυτοκράτειρας, σύμφωνα με την οποία είχε επικυρωθεί η προσφορά όλων των περιουσιακών του στοιχείων —που βρίσκονταν στις Σέρρες— στο μοναστήρι, όπουμόναζε: «Ἐπει δὲ καὶ αὐτὸς ἐγὼ ὁ (μον)α(χὸς) Κοσμάς ὁ πρότερον Πάγκαλος ἠρωτησάμην ἔλθειν καὶ εὕρισκεσθαι εἰς τὴν σε(βασιμίαν) μονὴν τοῦ Παντοκράτορος, μετὰ ἱερο(μον)άρχου ἑνὸς καὶ κοσμικοῦ ἑνός, καὶ ὀρισμῷ τῆς κραταυῆς καὶ ἁγίας ἡμῶν κυρίας καὶ δεσποίνης, ἐτάχθησαν ἵνα δίδωνται

28. Γρηγοράς I. 234-235.

29. Λ. Μανρομάτης, *Πρώτοι Παλαιολόγοι. Προβλήματα πολιτικής πρακτικής και ιδεολογίας*, Αθήνα 1983, σσ. 47-48.

30. Γρηγοράς, I. 273.

31. Μανρομάτης, *Πρώτοι Παλαιολόγοι*, σσ. 48-49. Lemerle, *Philippes*, σσ. 188-189.

πρὸς ἡμᾶς διὰ τὰ προσενεχθέντα πάντα ἀδελφᾶτα τρία...»³².

Στο β' έγγραφο της μονής Κουτλουμουσίου, το οποίο είναι αντίγραφο χρυσοβούλου του Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου (Φεβρουάριος 1322), βλέπουμε το μοναστήρι του Αλυπίου να επιβεβαιώνει μέσω του αυτοκράτορα την κτήση κάποιων περιοχών στην περιοχή του Στρυμόνα, οι οποίες του είχαν δοθεί παλιότερα «διὰ προστάγματος τῆς περιποθήτου μου ἀνγούστης τῆς αἰοδίου καὶ μακαριτίδος δεσποίνης»³³.

Τέλος, σε έγγραφο της μονής Ζωγράφου (1342;), αναφερόμενο στη φιλονομία που ξέσπασε ανάμεσα σ' αυτή τη μονή και την άλλη του Καρακάλου για την κατοχή του χωριού «Λοντζιάνη», υποστηρίζεται ότι το χωριό ανήκε από παλιά στην περιουσία της μονής Καρακάλου και είχε δεχθεί πολλές καταστροφές «ὑπὸ τῶν κατὰ τοὺς τότε καιροὺς προβασῶν... ἀνωμαλιῶν τε καὶ συγχύσεων ἐκ τῆς τῶν Ἰταλῶν τυραννίδος»³⁴, δηλ. κατὰ τα χρόνια της λατινοκρατίας της Θεσσαλονίκης. Αργότερα όμως, όταν η περιοχή επανενσωματώθηκε στην ελληνική αυτοκρατορία, η ὅλη υπόθεση, λέει το έγγραφο, ερευνήθηκε ἐκ νέου με διαταγή της δέσποινας Ειρήνης³⁵.

Εἶναι λοιπὸν σίγουρο ὅτι πίσω ἀπὸ τὰ προστάγματα τῆς αυτοκράτειρας καὶ δέσποινας κρύβεται ἡ διοικητικὴ δραστηριότητα τῆς δευτέρας συζύγου του Ανδρονίκου Β', της Ειρήνης. Μια δραστηριότητα που θα ἔπρεπε να την ασκοῦσε ἐπίμονα —παρὰ τὴν ὑπαρξὴ διοικητῶν στὴν πόλη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη— κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 14ου αἰῶνα γιὰ τὴν ευρύτερη περιοχή τοῦ θεσσαλονίκειου θέματος. Ὁ αυτοκράτορας καὶ σύζυγός τῆς παρὰ τὴν πιθανὴ πικρία τοῦ, βλέπουμε ὅτι ἀκόμη καὶ μετὰ τὸ θάνατό τῆς ἀναγνωρίζει τὴν ἰσχύ των «προσταγμάτων τῆς», ὅπως φαίνεται κυρίως ἀπὸ τὸ β' ἔγγραφο τῆς Κουτλουμουσίου (1322), τὸ ὁποῖο ἀναφέρθηκε προηγουμένως, σύμφωνα με τὸ ὁποῖο ὁ Ανδρόνικος Β' επικυρώνει κάποιες κτήσεις μονῆς, ποὺ τῆς ἔχουν δοθεῖ παλιότερα —πρὶν τὸ 1317— ἀπὸ τὴν Ειρήνη³⁶.

Ὅπως εἶπαμε καὶ παραπάνω, ἐκτός ἀπὸ τὴν δράση τῆς Ειρήνης στὴ Θεσσαλονικὴ στέλλονταν ἐπίσημοι διοικητές ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα τῆς αυτοκρατορίας, τὴν Κωνσταντινούπολη. Πολλὰ σημαντικὰ πρόσωπα ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς παλαιολόγειας αυτοκρατορικής αὐλῆς καλοῦνται ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη νὰ παίξουν κάποιον ρόλο ἢ νὰ ἐκπληρώσουν μιὰ ἀποστολὴ στὴ

32. *Actes de Kutlumus*, εκδ. P. Lemerle (Archives de l'Athos II) Paris 1988, no 8, στ. 33-35. Lemerle, *Philippes*, σ. 188.

33. *Actes de Kutlumus*, no 11, στ. 26. Lemerle, *Philippes*, σ. 188.

34. *Actes de Zographou*, no 35, στ. 30-32.

35. *Actes de Zographou*, no 35, στ. 56-59: «προστάξει δὲ δεσποινικῆ ἐτηρήθη ἡ τοιαυτὴ ὑπόθεσις τοπικῶς παρὰ Βασιλείου Σεβαστοφόρου κριτοῦ ἐπὶ τοῦ ἵπποδρόμου καὶ λογαριαστοῦ τῶν κτημάτων τῆς δεσποίνης ἐκείνης πρότερον».

36. Μαυρομμάτης, *Πρώτοι Παλαιολόγοι*, σ. 48. Lemerle, *Philippes*, σ. 189.

Μακεδονία, η οποία τα χρόνια αυτά χειμάζεται από σερβικές ή καταλανικές επιδρομές, αλλά και από εμφύλιες συρράξεις, δυναστικές έριδες και αποσχιστικά κινήματα. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο είναι κάπως δύσκολο να ξεχωρίσουμε εκείνους τους διοικητές, των οποίων ο ρόλος ήταν περιστασιακός, από εκείνους που κατείχαν ένα κανονικό και διαρκέστερο αξίωμα³⁷.

Οι διοικητές του θέματος Θεσσαλονίκης κατά τα έτη 1300-1341, που μέχρι στιγμής έχουν εντοπισθεί από τους μελετητές, είναι οι ακόλουθοι:

Θεόδωρος Τζημπέας (1299-1300);³⁸. Το αξίωμά του ως «δούκα τῆς Θεσσαλονίκης» προκύπτει από έγγραφο της μονῆς Μεγίστης Λαύρας (αδημοσίευτο κατά την εποχή που ο Κυριακίδης και ο Lemerle ασχολούνταν με τη Θεσσαλονίκη), υπογεγραμμένο από τον απογραφέα του θέματος Δημήτριο Απελμένη (ή Απελμενέ)³⁹ και από τον ίδιο το Θεόδωρο Τζημπέα. Ο Κυριακίδης μάλιστα, που χρονολόγησε το έγγραφο, με βάση τη γνωστή δραστηριότητα του Απελμένη, γύρω στο 1300, μας παραδίδει και σε μελέτη του την υπογραφή του εγγράφου: «ὁ πανσέβαστος σεβαστός καὶ δοῦλος τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως κυροῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ ἀπογραφεὺς τοῦ θέματος Θεσσαλονίκης Δημήτριος ὁ Ἀπελμένης... Θεόδωρος Τζημπέας καὶ δοῦξ Θεσσαλονίκης»⁴⁰.

Αργότερα ὁμως, κατὰ τη συνολικὴ ἔκδοση τῶν εγγράφων τῆς Μεγίστης Λαύρας, οἱ εκδότες ἀμφισβήτησαν τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Τζημπέα ὡς διοικητῆ τῆς Θεσσαλονίκης. Το παραπάνω ἔγγραφο, με τὸ ὁποῖο εἶχε ἀσχοληθεῖ ὁ Κυριακίδης καὶ βάσει τοῦ ὁποῖου καὶ ὁ ἴδιος ἀλλὰ καὶ ὁ Lemerle υπέθεσαν τὸ αξίωμα τοῦ Τζημπέα, τὸ θεώρησαν οἱ εκδότες τῶν εγγράφων πλαστό —χρονολογώντας τὸ μάλιστα πολὺ μεταγενέστερα, στα 1319⁴¹— υποστηρίζοντας παράλληλα ὅτι ποτὲ δὲν υπῆρξε «Τζημπέας» ὡς δούκας τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ διάστημα 1299-1300⁴².

37. Lemerle, *Philippe*, σ. 223.

38. L. Raybaud, *Le gouvernement et l'administration centrale dans l'empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258-1354)*, Paris 1968, σ. 197. Κυριακίδης, *Βυζαντινὰ Μελέται*, σ. 491. Lemerle, *Philippe*, σσ. 224 καὶ 228.

39. Αναφορὰ στὸν ἀπογραφέα Δημήτριο Απελμένε ἔχουμε καὶ σ' ἓνα μολυβδόβουλο, που φέρει τὴν ἀκόλουθη ἐπιγραφή: «Πράξις σεβαστοῦ καὶ γραφᾶς Δημητρίου Ἀπελμενέ (sic) σφραγίξε, Μάρτυς Κυρίου». Ὁ εκδότης τῆς ἐπιγραφῆς V. Laurent υποθέτει ὅτι τὸ μολυβδόβουλο —χρονολογημένο στὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰῶνα— πρέπει νὰ ἦταν προσαρτημένο στο συγκεκριμένο ἔγγραφο τῆς Μ. Λαύρας, γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος παραπάνω. Καὶ ὁ Laurent δὲν χρονολογεῖ ἀκριβῶς τὸ ἔγγραφο, ἀφοῦ υποστηρίζει ὅτι πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ ἢ στο 1300 ἢ στο 1319. Γιὰ τὸ θέμα βλ. V. Laurent, «Les bulles métriques dans la sigillographie byzantine», *Ἑλληνικά* 7 (1934) no 662, 295-296.

40. Κυριακίδης, ὁ.π., σ. 475. Lemerle, *Philippe*, σ. 228, υποσ. 6.

41. *Actes de Lavra II* (ἐκδ. Lemerle, Guillou, Svoronos, Papachryssanthou. *Archives de l'Athos VIII*, Paris 1977), Appendix XI (actes faux), 306-308.

42. *Actes de Lavra II*. σ. 129 (notes).

Φιλάρετος (;)⁴³ σε παραπλήσια με την παραπάνω χρονολογία. Ο Lemerle αναφέρει ανάμεσα στους διοικητές της Θεσσαλονίκης και τον Φιλάρετο με αρκετούς δισταγμούς. Ο ίδιος υποθέτει το αξίωμα του Φιλάρετου μόνο με βάση ένα «δικαίωμα δουκός του Φιλάρετου λεγόμενου», το οποίο αναφέρεται σε έγγραφο του Χιλανδαρίου⁴⁴. Αν και το έγγραφο χρονολογείται στα 1323, ο Lemerle και ο Solonjev υποστηρίζουν ότι το «δικαίωμα» πρέπει να είναι προγενέστερο του 1323, χρονολογώντας το περίπου στο 1300⁴⁵. Παρά ταύτα, η ύπαρξη του Φιλάρετου ως διοικητή της πόλης δεν είναι ακόμη σίγουρη.

Υαλέας (;) 1316⁴⁶. Ο Lemerle υποθέτει βίσιμα την ύπαρξη του από μια μαρτυρία που μας διέσωσαν δύο Γάλλοι περιηγητές του 19ου αιώνα, όταν επισκέφτηκαν τη Θεσσαλονίκη. Συγκεκριμένα οι L. Duchesne και Ch. Bayet μας διέσωσαν το κείμενο μιας επιγραφής, που την είχαν βρει κοντά στο τείχος του λιμανιού. Η επιγραφή, χρονολογημένη στα 1316, αναφέρει τον Υαλέα ως αξιωματούχο της Θεσσαλονίκης, πιθανόν διοικητή: «Ἀνεκτίθη ἐκ βάθρων τὸ δέον τοῦ τείχους διὰ συνδρομῆς καὶ συνεργίας τοῦ πανευσεβ[ε-στά]του λογοθέτου τοῦ στρατιωτικοῦ τοῦ Ὑάλσου κεφαλαττικῆς ὄντος ἐν τῆδε τῇ πόλει Θεσσαλονίκη κατὰ τὸν χρόνον τῆς... τοῦ ρωκδ' ἔτους (1316)»⁴⁷.

Ο Lemerle υποθέτει ότι οι περιηγητές, πρέπει να μετέγραψαν λάθος την επιγραφή, γι' αυτό προτείνει αντί της γραφής «Ὑάλσου κεφαλαττικῆς» τη γραφή «Υαλέου κεφαλαττικεύοντος»⁴⁸.

Ο δομέστικος των σχολών και διοικητής Θεσσαλονίκης Μανουήλ Δούκας Λάσκαρις (1320)⁴⁹. Μαρτυρείται από έγγραφο της μονής Χιλανδαρίου (Μάρτιος 1320), αντίγραφο κάποιου παλιότερου «προστάγματος», το οποίο απευθύνεται στο μητροπολίτη Θεσσαλονίκης και στον «οἰκεῖο τῆ βασιλεία μου δομέστικο τῶν δυσικῶν σχολῶν κεφαλῆ τῆς θεοσώστου πόλεως Θεσσαλονίκης κῦρ Μανουήλ Λάσκαρι»⁵⁰.

43. Lemerle, *Philippes*, σ. 224. Raybaud, *Gouvernement*, σ. 197. PLP 12, no 22787.

44. *Actes de Chilandar*, no 88, 188.

45. Lemerle, *Philippes*, σ. 224, υποσ. 6.

46. Lemerle, *Philippes*, σ. 224. PLP 12, no 29465.

47. L. Duchesne - Ch. Bayet, *Mémoires sur une mission au Mont Athos*, Paris 1877, σσ. 66-67. Νεότερη έκδοση της επιγραφής από τον J. Spieser, «Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance. Les inscriptions de Thessalonique», *Travaux et Mémoires (T.M.)* 5 (1973), no 23, 170-171.

48. Lemerle, *Philippes*, σ. 224, υποσ. 7. Με την ανάγνωση του Lemerle συμφωνεί και ο Spieser, βλ. Spieser, «Inventaires», *T.M.* 5 (1973) 170. Η ύπαρξη του διοικητή Υαλέα στη Θεσσαλονίκη των αρχών του 14ου αιώνα ενισχύεται και από το γεγονός ότι μαρτυρείται σ' αυτήν την πόλη οικογένεια Υαλέα από τις αρχές του 13ου αιώνα έως και τα μεταβυζαντινά χρόνια. Βλ. Σπ. Λάμπρου, Ο εκ Θεσσαλονίκης οίκος Υαλέα, *Νέος Ελληνομνημιών* 6 (1909) 49-51.

49. Lemerle, *Philippes*, σ. 224. Raybaud, *Gouvernement*, σ. 197. PLP 6, no 14549.

50. *Actes de Chilandar*, no 54, σσ. 131-134.

*Κωνσταντίνος Παλαιολόγος (1321 - άνοιξη 1322)*⁵¹. Αδελφός του Μιχαήλ Θ΄ Παλαιολόγου, στάλθηκε το 1321 —κατά τα χρόνια του εμφυλίου πολέμου μεταξύ των δύο Ανδρονίκων— στη Θεσσαλονίκη ως διοικητής, για να σταματήσει κάποιους πολίτες που καλούσαν την πόλη σε εξέγερση: «Ησχολεῖτο δ' ὁ βασιλεὺς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, ὅπως τὸν μὲν υἱὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον τὸν δεσπότην τριήρσει μακρᾶς πρὸς ἐσπέραν ἐκπέμψῃ, Θεσσαλονίκης καὶ τῶν ἄλλων ἐσπερίων πόλεων ἐπιτροπεύσαντα»⁵². Γρήγορα ὁμως, μετὰ ἀπὸ λαϊκὴ εξέγερση τῶν κατοίκων το 1322 ὑπὲρ τοῦ Ανδρόνικου Γ΄, ανατράπηκε ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ ὁ Κωνσταντίνος καὶ παραδόθηκε δέσμιος στο σφετεριστὴ ἀνεψιὸ τοῦ, τὸν Ανδρόνικο Γ΄⁵³. Ἐτσι ἠθτεία τοῦ ὡς διοικητὴ τῆς Συμβασιλεύουσας ἀλλὰ καὶ τοῦ θέματός τῆς λήγει ἀδόξα τὴν άνοιξη τοῦ 1322⁵⁴.

*Ιωάννης Πανυπερσέβαστος (1322-1327)*⁵⁵. Ἀνεψιὸς τοῦ Ανδρόνικου Β΄ καὶ γαμπρὸς τοῦ «μεγάλου λογοθέτη» Θεοδώρου Μετοχίτη ἀπὸ τὴν κόρη τοῦ Εἰρήνη. Στα 1322 —ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποπομπὴ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου —στέλνεται διοικητὴς τῆς Θεσσαλονίκης: «τῷ πορφυρογεννήτῳ δὲ Κωνσταντίνῳ ὁ Παλαιολόγος Ἰωάννης μονογενὴς γεγέννηται παῖς... οὗτος δὴ ὁ πανυπερσέβαστος οὐχ ἅπαξ ἀλλὰ καὶ δις καὶ τρίς Θεσσαλονίκης τε καὶ τῶν ἄλλων ἐσπερίων πόλεων ἐπιτροπεύσας»⁵⁶. Στα 1323 ὁ Ἰωάννης συνωμοτεῖ με τὴ συνεργασία τοῦ Σέρβου κρᾶλη, προκειμένου νὰ ἀποσπάσει τὴ Μακεδονία ἀπὸ τὴν κεντρικὴ αυτοκρατορικὴ διοίκηση. Τελικὰ τὸ ἀποσχιστικὸ τοῦ κίνημα ἀπέτυχε καὶ δὲν μπόρεσε νὰ καρπωθεῖ τὸν τίτλο τοῦ «καίσαρα» ποῦ τοῦ ἀπένευμε ὁ αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος, γιὰ νὰ σταματήσει τὴν ἀναταραχία τοῦ, ἀφοῦ πέθανε τὸ 1327 στα Σκόπια⁵⁷.

*Μέγας στρατοπεδάρχης Χοῦμνος (1327-1328)*⁵⁸. Εἶναι διοικητὴς τῆς Θεσσαλονίκης μέχρι τὸ 1328, ὅταν καταλαμβάνει τὴ Συμβασιλεύουσα ὁ σφετεριστὴς Ανδρόνικος Γ΄ Παλαιολόγος: «τόν τε παρακοιμώμενον Ἀπόκαυχον καὶ Ἀλέξιον τὸν Παλαιολόγον πέπομφεν ἔνταῦθα, πρόφρασιν μὲν, ὡς πρὸς τὸν ἐπιτροπεύοντα Θεσσαλονίκης μέγαν στρατοπεδάρχην τὸν Χοῦμνον καὶ

51. PLP 9, no 21493. Lemerle, *Philippes*, σσ. 193, 224. Raybaud, *Gouvernement*, σ. 197. Μαυρομμάτης, *Πρώτοι Παλαιολόγοι*, σσ. 48, 64 καὶ 65.

52. Καντακουζηνός Ι. 129.

53. Συγκεκριμένα ὡδηγήθηκε ἀπὸ ὁπαδούς τοῦ Ανδρόνικου Γ΄ στο Διδυμότειχο, ὅπου καὶ φυλακίστηκε. Βλ. Γρηγοράς Ι. 356-357. Καντακουζηνός Ι. 149. Μαυρομμάτης, *Πρώτοι Παλαιολόγοι*, σ. 66.

54. Lemerle, *Philippes*, σ. 193, ὑποσ. 3.

55. PLP 9, no 21479. Lemerle, *Philippes*, σσ. 193, 225. Raybaud, *Gouvernement*, σ. 197.

56. Καντακουζηνός Ι. 209.

57. Ν. Γρηγοράς Ι. 374.

58. Lemerle, *Philippes*, σ. 225. Raybaud, *Gouvernement*, σ. 197.

τόν μητροπολίτην διαπρεβευσομένους...»⁵⁹.

*Συργιάννης Παλαιολόγος Φιλανθρωπηνός (1329-1332)*⁶⁰. Το 1329, κατά τη διάρκεια μιας ασθένειας του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Γ', ο Καντακουζηνός μ' ένα πρόσταγμά του που απευθυνόταν στο Συργιάννη, του έδωσε τον τίτλο του διοικητή της Δύσης. Μάλιστα το αξίωμά του αναφέρεται και στο πρόσταγμα, το οποίο απευθυνόταν στον ίδιο⁶¹.

Έτσι ο Συργιάννης διατέλεσε διοικητής Θεσσαλονίκης από το 1329 έως και το 1332, έτος που φανερώθηκαν όλα τα συνωμοτικά του σχέδια κατά του αυτοκράτορα. Το 1332 λοιπόν ο Συργιάννης αποχωρεί από τη Θεσσαλονίκη, αργότερα δραπετεύει από τη Βασιλεύουσα και τελικά καταφεύγει στη βενετοκρατούμενη Εύβοια, απ' όπου αργότερα θα προχωρήσει σε ανοικτή εξέγερση με τη βοήθεια των Σέρβων. Από την Εύβοια μάλιστα θα οξύνει περισσότερο την κατάσταση στέλνοντας επιστολή στον αυτοκράτορα, για να του ζητήσει παραχώρηση κάποιας περιοχής της Μακεδονίας: «ἔστειλεν ἐξ Εὐβοίας γράμματα τῷ βασιλεῖ, δεόμενος δοθῆναι... καὶ χωρὸν τινα πρὸς οἴκησιν... περὶ τὰς ἑσχατίας τῶν κατὰ Μακεδονίαν Ῥωμαϊκῶν ὀρίων»⁶². Ο Συργιάννης λοιπόν αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα διοικητή, ο οποίος από την αρχή της θητείας του προσπαθεί να αυτονομήσει την περιοχή της Θεσσαλονίκης, χωρίς τελικά να το κατορθώσει.

*Μιχαήλ Μονομάχος (1333 κ.ε.)*⁶³. Θα πρέπει να ανέλαβε τη διοίκηση του θέματος Θεσσαλονίκης αμέσως μετά το 1332 (πιθανότερα το 1333), όταν ο Συργιάννης αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη Συμβασιλεύουσα. Πάντως το 1333, όταν πεθαίνει ο Στέφανος Γαβριηλόπουλος, διοικητής της Θεσσαλίας, οι πηγές αναφέρουν ότι ο Μιχαήλ Μονομάχος εισβάλλει στη Θεσσαλία ως διοικητής της Θεσσαλονίκης: «Θεσσαλονίκης ἐν τότε ὑπαρχος ὁ Μονομάχος...»⁶⁴. Δεν ξέρουμε ακριβώς πόσα χρόνια διήρκεσε η θητεία του Μονομάχου ως διοικητή της Συμβασιλεύουσας. Πάντως το 1341, όταν διοικητής Θεσσαλονίκης ήταν ο Συναδηνός, ο Μονομάχος αναφέρεται και πάλι από τον Καντακουζηνό αλλά αυτή τη φορά ως «ἐπιτροπεύων Θεσσαλίας»⁶⁵.

59. I. Καντακουζηνός I. 268.

60. Lemerle, *Philippe*, σ. 195. Raybaud, *Gouvernement*, σ. 197. Βλ. και PLP 11, no 27167.

61. «Περιπόθητε γαμβρὸ τῆς βασιλείας μου, κεφαλὴ τῶν κατὰ δύσιν κάστρων καὶ χωρῶν αὐτῆς Συργιάννη Παλαιολόγε Φιλανθρωπινέ». Το πρόσταγμα αυτό δημοσιεύτηκε στην εργασία του St. Binon, «A propos d'un prostagma inédit d'Andronic III Paleologue», *BZ* 38 (1938) 133-155 και 377-407. Ο Συργιάννης ως διοικητής του θέματος Θεσσαλονίκης εξέδωσε και ο ίδιος έγγραφα που αφορούσαν τον Μακεδονικό χώρο, π.χ. *Actes de Chilandar* (1330) no 120, 252-253.

62. Γρηγοράς, I. 489-490. Μαυρομιάτης, *Πρώτοι Παλαιολόγοι*, σ. 84.

63. PLP 8, no 19306. Α. Μαυρομιάτης, *La fondation de l'empire serbe: Le kralj Milutin* (Βυζαντινά κείμενα και Μελέται 16) Θεσσαλονίκη 1978, 64. Lemerle, *Philippe*, σ. 520.

64. Καντακουζηνός, I. 473.

65. Καντακουζηνός, II. 190-191.

*Πρωτοστράτορας Θεόδωρος Συναδηνός (1341-1342)*⁶⁶. Το 1341 αναφέρεται από τον Καντακουζηνό ως «ἄρχων Θεσσαλονίκης»⁶⁷. Πράγματι κατά το έτος θανάτου του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου η διοίκηση της βυζαντινής Μακεδονίας ήταν διηρημένη ανάμεσα στον πρωτοστράτορα Θεόδωρο Συναδηνό, ως διοικητή του θέματος Θεσσαλονίκης, και στο Συργή Ντελενουζία (Guy de Lusignan) ή Γημ τον Αρμένιο⁶⁸, που είχε αναλάβει τη διοίκηση του θέματος των Σερρών: «Θεσσαλονίκης μὲν γάρ, καὶ τῶν πέριξ ἄχρι Στρυμόνος τοῦ ποταμοῦ πόλεων, ἦν ἐπίτροπος ὁ πρωτοστράτωρ Θεόδωρος ὁ Συναδηνός τῆς δὲ τῶν Σερρῶν πόλεως, καὶ τῶν ἄχρι Χριστουπόλεως πολιχνίων, ὁ τοῦ θανόντος βασιλέως ἐξάδελφος, Γῆμ ὁ Ἀρμένιος»⁶⁹. Ο Συναδηνός παραμένει διοικητής της Θεσσαλονίκης ἕως το 1342, ἔτος που επανέρχεται και πάλι στη Συμβασιλεύουσα ως διοικητής ο Μιχαήλ Μονομάχος⁷⁰. Ἐτσι στα 1343 ο Μονομάχος αναφέρεται ἀπὸ τον Καντακουζηνό ως ἐξῆς: «Μιχαήλ τε Μονομάχῳ μεγάλῳ κονοσταύλῳ τὴν ἀξίαν ὄντι, Θεσσαλονίκης τότε ἄρχοντι συνεβούλευε...»⁷¹.

1.2. Η εκκλησία μιας τόσο μεγάλης και σπουδαίας πόλης, ὅπως της παλαιολόγιας Θεσσαλονίκης, ἦταν φυσικό να επιτελεῖ ευρὴ διοικητικό ἔργο. Ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης —ὅπως ἄλλωστε ὅλοι οἱ μητροπολίτες κατὰ τα βυζαντινὰ χρόνια— εἶχε ὑπὸ την εποπτεία του ορισμένες γειτονικές επισκοπές, τις οποίες ἔλεγε σε θέματα εκκλησιαστικά, διοικητικά, οικονομικά κ.ά. Κατὰ την ἐπιτέλεση αὐτοῦ τοῦ ἔργου, ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης εἶχε στην υπηρεσία του μια ομάδα ἀπὸ κληρικούς με υψηλά αξιώματα, που τον βοηθοῦσαν στα διοικητικά του καθήκοντα⁷². Ἀνάμεσα στις πολυάριθμες υποχρεώσεις του μητροπολίτη ἦταν και ἡ σύγκληση —τουλάχιστον δύο φορές το χρόνο, μία την ἀνοιξή και μία το φθινόπωρο— της τοπικῆς συνόδου⁷³, που την

66. PLP 11, no 27120. Lemerle, *Philippe*, σ. 233. Κυριακίδης, *ὀ.π.*, σ. 491. Ἐνας ἀκόμη Συναδηνός (ιστιάριος) μαρτυρεῖται ἐπίσης στη Θεσσαλονίκη κατὰ τα ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια, ὡς ἀποδέκτης ἐπιστολῶν του Νικολάου Καβάσιλα Χαμαετού. Βλ. P. Enepekidis, «Der Briefwechsel des Mystikers Nikolaos Kabasilas», *BZ* 46 (1953) 34-36. Αθ. Αγγελόπουλος, *Νικόλαος Καβάσιλας Χαμαετός. Ἡ ζωὴ και το ἔργον αὐτοῦ* (Ανάλεκτα Βλατάδων 5), Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 28-31 και 103.

67. Καντακουζηνός, II. 191.

68. Το διπλό του ὄνομα δηλώνει και τὴ διπλή —γαλλοαρμενική— καταγωγή του: Β. Νεράντζη-Βασιμάζη, «Συργῆς Ντελενουζίας», *Βυζαντινὰ* 10 (1980) 195.

69. Γρηγοράς, II. 623. Β. Νεράντζη-Βασιμάζη, *ὀ.π.*, σ. 197.

70. F. Barisic, «Μιχαήλ Μονομάχος, ἑπαρχος και μέγας κοντόσταυλος» (στα σερβοκροάτικα με λατινική μετάφραση) *Zbornik Radova* 11 (1968) 229, 233. Lemerle, *Philippe*, σ. 520.

71. Καντακουζηνός, II. 356. Ἴσως μετὰ την ἀνάληψη των καθηκόντων του στη Θεσσαλονίκη ο Μιχαήλ πεθαίνει, λίγο ἀργότερα ἀπὸ το 1343. Βλ. και PLP 8, no 19306.

72. Tafali, *Thessalonique*, σ. 94.

73. Για την προϊστορία και τὴ μακροχρόνια λειτουργία του θεομῆ της Επισκοπικῆς Συνόδου Θεσσαλονίκης, που ἐκτείνεται ἤδη ἀπὸ τον 6ο αἰώνα μ.Χ. ἕως και το 1924 βλ. Αθ.

αποτελούσαν οι επίσκοποι, που υπάγονταν διοικητικά στη μητρόπολη της Συμβασιλεύουσας, αλλά και όλος ο ανώτερος κλήρος της τοπικής εκκλησίας⁷⁴.

Πριν από τον 14ο αιώνα ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης κατείχε στην εκκλησιαστική ιεραρχία τη 16η θέση, σύμφωνα με διάταξη του Λέοντα ΣΤ΄ Σοφού (886-912): «Η γεγυνοῦα ὑποτύπωσις παρὰ τοῦ βασιλέως Λέοντος ΣΤ΄ τοῦ Σοφοῦ ὅπως ἔχουσι τάξεως οἱ θρόνοι τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν ὑποκειμένων τῇ πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως... ιστ΄ ἢ Θεσσαλονίκῃ»⁷⁵. Την εποχή εκείνη οι επισκοπές που υπάγονταν στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης ήταν οι ακόλουθες δώδεκα:

- «ιστ΄ τῇ Θεσσαλονίκῃ τῆς Θεσσαλίας
- α΄ ὁ Κίτρου(ς) ἦτοι Πύδνης
- β΄ ὁ Βερ(ρ)οίας
- γ΄ ὁ Δρουγουβιτείας⁷⁶
- δ΄ ὁ τῶν Σερβίων
- ε΄ ὁ Κασσανδρείας (τῆς Ποτιδαίας)
- στ΄ ὁ Καστρίου ἦτοι Καμπανίας
- ζ΄ ὁ Πέτρας
- η΄ ὁ Ἐρχοῦλων (περιοχὴ Αδραμερίου)
- θ΄ ὁ Ἱερισσοῦ⁷⁷
- ι΄ ὁ Λιτῆς
- ια΄ ὁ Λυκοστομίου, ἦτοι Θετταλικῶν Τεμπῶν
- ιβ΄ ὁ Βαρδαριωτῶν ἦτοι Τούρκων»⁷⁸.

Ὅμως, κατά τον 14ο αιώνα η απώλεια της Μ. Ασίας στους Τούρκους αλλά και η πολιτιστική λάμψη και ανάπτυξη της Συμβασιλεύουσας αποτέλεσαν αιτίες για την αναβάθμιση της μητρόπολής της. Σύμφωνα με την αναδιάρθρωση των μητροπολιτικών θρόνων από τον Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο,

Αγγελόπουλος, «Η Επισκοπική Σύνοδος της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης και η σημασία αυτής σήμερα», *Θεολογία* 48 (1977) 795-824.

74. Tafrafi, *Thessalonique*, σ. 88.

75. J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae (texte critique, introduction et notes)*, Paris 1981, no 16.16, 7.16, 14.19. T. Tafel, *De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica*, Berolini 1839, σ. 56. Γ. Ράλλης - Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα Θείων και Ιερῶν Κανόνων* (I-V, Αθήνα 1852-1859) V. σ. 474.

76. Περιοχὴ ανάμεσα στη Θεσσαλονίκη και στη Βέροια, η οποία ονομάστηκε έτσι από το σλαβικό φύλο των Δρουγουβιτών, που εγκαταστάθηκε εκεί κατά τον 7ο αιώνα, βλ. Tafel, *De Thessalonica*, σ. 59 και Δ. Ζακυνθινού, *Οι Σλάβοι εν Ελλάδι. Συμβολαί εις την Ιστορίαν του Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Αθήνα 1945, σσ. 30-31.

77. Ειδικά για την ιστορία της βυζαντινῆς επισκοπῆς Ιερισσοῦ βλ. D. Papachryssanthou, «Un évêché byzantin: Hierissos en Chalcidique», *T.M.* 8 (1981) 373-396.

78. Darrouzès, *Notitia* no 7.296 (σσ. 278-279), Tafrafi, *Thessalonique*, σ. 91. Tafel, *De Thessalonica eiusque agro*, σ. 56, όπου αναφέρονται 11 επισκοπές.

η Θεσσαλονίκη κατέχει στις αρχές του 14ου αιώνα την ενδέκατη θέση στη σειρά των μητροπόλεων: «ή γενομένη έκθεσις τῶν ὑποκειμένων τῇ βασιλίδι Κωνσταντινουπόλει μητροπόλεων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ αὐοιδίμου βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ δευτέρου τῶν Παλαιολόγων... ἡ Θεσσαλονίκη θρόνος ἰστ' οὔσα, παρὰ τοῦ εἰρημένου βασιλέως εἰς ἰα' θρόνον προεβιάσθη»⁷⁹. Ο Ανδρόνικος Β' αφού αναβίθμισε το μητροπολιτικό θρόνο της Θεσσαλονίκης στην ενδέκατη σειρά, παράλληλα αναβίθμισε και δύο πρώην επισκοπές της εκκλησίας της Θεσσαλονίκης σε μητροπόλεις, τη Βέροια και την Ιερισσό:

— «λ' ὁ Βερροΐας, καὶ αὐτὴ ἐπισκοπὴ οὔσα τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, εἰς λ' θρόνον προήχθη»⁸⁰.

— «ἀπὸ δὲ ἐπισκόπων ἐτιμήθησαν μητροπολίται. Ὁ Ἰερισσοῦ ἦτοι ἸΑθω τοῦ Θεσσαλονίκης»⁸¹. Ἐτσι κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Ανδρονίκου Β' ἡ ενδέκατη στὴ σειρά μητρόπολη Θεσσαλονίκης διοικεῖ 9 ἢ 10 ἐπισκοπές, ἀφοῦ τὶς ἀφαιρέθηκαν οἱ ἐπισκοπές τῆς Ἰερισσοῦ καὶ τῆς Βέροιας ποὺ προήχθησαν σὲ μητροπολιτικούς θρόνους. Ἀμφιβολία ὑπάρχει γιὰ τὴν ἐπισκοπὴ Λυκοστομίου (ἢ Πλαταμώνος), ἀφοῦ σὲ ἀρκετὰ χειρόγραφα δὲν ἀναφέρεται στὶς ἐπισκοπές τῆς μητρόπολης Θεσσαλονίκης. Ὁ Tafrafi πιστεύει ὅτι κατὰ τὰ χρόνια τοῦ Ανδρονίκου Β' ἡ περιοχὴ τοῦ Πλαταμῶνα δὲν ἀνήκει στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τῆς ἐκκλησίας τῆς Θεσσαλονίκης, γιὰτὶ ἴσως εἶχε προσαρτηθεῖ ἀπὸ τὸν ἰσχυρὸ Θεσσαλὸ ηγεμόνα Στέφανο Γαβριηλόπουλο. Ὁ Πλαταμώνας, κατὰ τὸν Tafrafi, ἐπανερχεταὶ ὡς ἐπισκοπὴ στὴν ἐξάρτησή τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὸ 1332/33, δηλ. ἐπὶ Ανδρονίκου Γ', ὅταν ἡ περιοχὴ τοῦ μαζὶ μ' ολόκληρη τῆς Θεσσαλίας καταλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Μονομάχο καὶ ἐτσι ἐνσωματώνεται ξανά στὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια⁸².

Κατὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ανδρονίκου Γ' Παλαιολόγου (1328-1341) δὲν παρατηροῦνται ἀλλαγές στὸν ἀριθμὸ τῶν ἐπισκοπῶν, ποὺ ὑπάρχουν στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ μητρόπολη Θεσσαλονίκης διοικεῖ τὰ χρόνια αὐτὰ σίγουρα 10 ἐπισκοπές, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες συμπεριλαμβάνεται ὁποσδήποτε καὶ ἡ ἐπισκοπὴ Πλαταμώνος ἢ Λυκοστομίου. Ὡστόσο ἡ μητρόπολη τῆς Συμβασιλευούσας ἀναβαθμίζεται ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὸν Ανδρόνικο Γ' Παλαιολόγο, παίρνοντας τὴν τέταρτη σειρά στὴν ἱεραρχία τῶν μητροπολιτικῶν θρόνων, ἀντικαθιστώντας στὴ συγκεκριμένη σειρά τὴν μητρόπολη τῆς Ἀγκυρας: «Ἐκθεσις τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τρίτου τῶν Παλαιολόγων. Τάξις πρωτοκαθεδρίας μητροπόλεως τελούντων ὑπὸ

79. Darrouzès, *Notitia* no 17.11. H. Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte texte der Notitiae Episcopatum*, München 1900, σ. 597 κ.ε. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα V*, 490-491. Βλ. ἐπίσης Αθ. Αγγελόπουλος, «Ἡ Ἐπισκοπικὴ Σύνοδος», *Θεολογία* 48 (1977) 796.

80. Darrouzès, *Notitia* 1730 (σ. 395).

81. Darrouzès, *Notitia* 17133 (σ. 402).

82. Tafrafi, *Thessalonique*, σ. 92.

τὸν ἀποστολικὸν θρόνον τῆς Θεοφυλάκτου καὶ Βασιλίδος Κωνσταντινουπόλεως... δ' ὁ Ἀγκύρας, ἐν αὐτῷ καὶ ὁ Θεσσαλονίκης... ἰστ' ὁ Θεσσαλονίκης μετετέθη ἐνδέκατος, εἶτα καὶ εἰς τέταρτον θρόνον μετὰ τοῦ Ἀγκύρας...»⁸³. Εἶναι σίγουρο ὅτι ὁ συντάκτης, θέλοντας νὰ διατηρήσῃ τὴν παλιὰ ἱεραρχία τῶν μητροπόλεων, τοποθετεῖ στὴν τέταρτη σειρὰ καὶ τὸ μητροπολίτη Ἀγκύρας. Ἡ ἀναγραφὴ ὁμῶς αὐτὴ εἶναι τελείως τυπικὴ, ἀφοῦ στα μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα ἡ περιοχὴ τῆς Ἀγκύρας εἶχε ἤδη καταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Γι' αὐτὸ τὸ λόγῳ ὁ συντάκτης, σύμφωνα με τὴν παλιὰ ἱεραρχία, τοποθετεῖ τυπικὰ τὸ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης καὶ στὴν ἰστ' σειρὰ, οὐσιαστικὰ ὁμῶς ὁ μητροπολιτικὸς θρόνος τῆς Συμβασιλεύουσας κατέχει τὴ δ' θέση ἀντικαθιστῶντας τὴ χαμένη μητρόπολη Ἀγκύρας.

Τὸ μητροπολιτικὸ θρόνον τῆς Συμβασιλεύουσας ἦταν φυσικὸ νὰ τὸν κατέχουν σημαντικοὶ ἱεράρχες. Στὰ ὄψιμα βυζαντινὰ χρόνια πέρασαν ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ μητροπολίτες, οἱ ὁποῖοι ἐπάξισαν πολὺ σημαντικό ρόλο καὶ στὴ γενικότερη ἱστορία τῆς Αυτοκρατορίας, ὅπως π.χ. ὁ Ἰωάννης Καλέκας καὶ λίγο ἀργότερα ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμάς. Ἦταν λοιπὸν εὐλόγο οἱ προσωπικότητες καὶ τὸ ἐργὸ τῶν μητροπολιτῶν τῆς βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης νὰ κεντρίσσουν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν βυζαντινολόγων —κυρίως τῶν Γάλλων Petit καὶ Laurent— ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Συνοπτικὰ, οἱ μητροπολίτες Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ διάστημα 1300-1341 εἶναι:

Ἰάκωβος, 1295-1306

Μαλαχίας, 1306 ἕως κάποια χρόνια μετὰ τὸ 1310

Ἱερεμίας, 1315-1327

Ἰωάννης Καλέκας 1330 ἢ 1332, δὲν ἀποκλείεται πάντως νὰ θῆτευσε ὡς μητροπολίτης στὸ διάστημα 1330-1332. Τὸ σίγουρο εἶναι ὅτι τὸ 1332 εγκαταλείπει τὸ μητροπολιτικὸ θρόνον τῆς Συμβασιλεύουσας.

Γρηγόριος Κουτάλης, 1332 - Δεκέμβριος 1334

Ἰγνάτιος Γλαβάς, 1336-1342.

Ἡ παρουσία τῶν παραπάνω μητροπολιτῶν, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχαν προηγουμένως διατελέσει ἠγούμενοι τῶν αθωνικῶν μονῶν, πιστοποιεῖται μετὰξὺ τῶν ἄλλων κυρίως ἀπὸ ἐκκλησιαστικὰ ἐγγράφα τῆς πατριαρχικῆς συνόδου, στὴν ὁποία συμμετεῖχαν καὶ οἱ μητροπολίτες Θεσσαλονίκης. Ἀναλυτικότερα γιὰ τοὺς ἱεράρχες τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης στὸ διάστημα 1300-1341 γνωρίζουμε τὰ ἀκόλουθα:

Ἰάκωβος: Πρὶν τοποθετηθεῖ στὸ μητροπολιτικὸ θρόνον τῆς Θεσσαλονίκης, εἶχε διατελέσει ἠγούμενος τῆς Λαύρας κατὰ τὸ β' μισό τοῦ 13ου αἰῶνα καὶ ἔως τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1290⁸⁴. Ὁ Ἰάκωβος ὡς «ἱερομόναχος καὶ καθηγούμε-

83. Darrouzès, *Notitia* 195, 1922 (σ. 412). H. Gelzer, *Ungedruckte*, σ. 607 κ.ε.

84. PLP 4, no 7905. V. Laurent, *Corpus des sceaux de l'empire byzantin* (Paris 1963) V. 340.

νος» της Μεγίστης Λαύρας υπογράφει διάφορα μοναστηριακά έγγραφα, όπως έγγραφο της μονής Κουτλουμουσίου του Φεβρουαρίου 1287⁸⁵ αλλά και έγγραφο της μονής Χιλανδαρίου της 31ης Αυγούστου 1288, όπου ο Ιάκωβος επικυρώνει την παράδοση ενός «κελλίου» στη μονή Χιλανδαρίου⁸⁶.

Η πρώτη μαρτυρία για τον Ιάκωβο ως μητροπολίτη Θεσσαλονίκης είναι ένα έγγραφο του 1295, στο οποίο υπογράφει ο ίδιος «ὁ ταπεινὸς (μη)τροπολίτ(ης) τ(ῆς) Θεσσαλονίκης ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Θετταλίας Ἰάκωβος»⁸⁷. Η ίδια υπογραφή του Ιακώβου ως μητροπολίτη βρίσκεται και σε έγγραφο του 1299 από τη μονή Ζωγράφου⁸⁸. Η παρουσία του Ιακώβου πιστοποιείται και από ένα σφράγισμα (σιγίλλιο), που χρονολογείται περί τα τέλη του 13ου αιώνα: «Ἰακώβου σφράγισμα Θεσσαλονίκης Χριστὸν τεκοῦσαν καὶ <τὸν> μάρτυρα φέρον»⁸⁹.

Ο Ιάκωβος πρέπει να παρέμεινε επικεφαλής της εκκλησίας της Θεσσαλονίκης τουλάχιστον έως το 1306, οπότε βρίσκουμε την τελευταία αναφορά του ονόματός του ως μητροπολίτη σε κάποιο λειτουργικό χειρόγραφο της μονής Εσφιγμένου⁹⁰. Πρόσφατα μάλιστα εκδόθηκαν και κάποια έγγραφα, που ανήκουν στο «αρχείο» του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ιακώβου, από κώδικα της Βατικανής Βιβλιοθήκης (Vaticanus gr. 1891)⁹¹.

Σίγουρο είναι ότι ο μητροπολίτης Ιάκωβος (1295-1306) κάποια στιγμή ξαναγύρισε στο Άγιο Όρος, όπου και πέθανε ως μοναχός Ισαάκ: «Ἰακώβου τοῦ ἀγνωτάτου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, τοῦ διὰ τοῦ θείου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος μετονομασθέντος Ἰσαάκ μοναχοῦ, αἰωνία ἡ μνήμη»⁹².

Μαλαχίας: Το όνομά του δεν το αναφέρει πουθενά ο L. Petit, γιατί δεν το είχε βρει μέσα στα χειρόγραφα του συνοδικού της Θεσσαλονίκης. Ο Lau-

85. *Actes de Kutlumas*, no 3, 40-42. M. Rautman, «Notes on the metropolitan succession of Thessalonica c. 1300», *REB* 46 (1988) 150.

86. *Actes de Chilandar*, no 10, σ. 27: «ὁ ἁμαρτωλὸς Ἰάκωβος ἱερομόναχος καὶ ἠγούμενος τῆς Ἁγίας Λάβρας βεβαίων ὑπέγραψα». Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 150.

87. F. Dölger, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, München 1948, 168. Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 151.

88. *Actes de Zographou* 34-35. L. Petit, «Nouveaux évêques de Thessalonique», *E.O.* 6 (1903) 295. L. Petit, «Le Synodicon de Thessalonique», *E.O.* 18 (1916-1919) 254. Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 151. Βλ. επίσης και PLP 4, no 7905.

89. Laurent, *Corpus des sceaux de l'empire byzantin*, V. 340-341. G. Schlumberger, *Sigillographie de l'empire byzantin*, Paris 1885, σ. 105.

90. Dmitrievskij, *Ευχολόγια* I 262, 264, 268. V. Laurent, «Notes de Chronologie byzantine», *REB* 27 (1969) 223. Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 151.

91. Για την κριτική έκδοση και το σχολιασμό αυτών των εγγράφων, βλ. B. Katsaros, «Documents relatifs à la metropole de Thessalonique», *Βυζαντινά* 15 (1989) 401-429.

92. V. Laurent, «La liste épiscopale du Synodicon de Thessalonique» (texte grec et nouveaux complements) *E.O.* 32 (1933) 302, σημ. no 52. L. Petit, «Synodicon de Thessalonique», *E.O.* 18 (1916-1919) 247.

rent όμως βρήκε μια αναφορά με το όνομά του σε μια ανέκδοτη —την εποχή εκείνη— βιογραφία του Οσίου Γεωργίου - Γερμανού Μαρούλη (de Georges-Germain Maroules: sic), η οποία βρισκόταν σ' ένα κώδικα της Μαρκιανής βιβλιοθήκης της Βενετίας. Αυτή η βιογραφία έχει σήμερα εκδοθεί και, όπως σωστά είχε υποθέσει ο Laurent το 1933, είναι έργο του πατριάρχη Φιλοθέου (1353-54, 1364-1376)⁹³. Το απόσπασμα, που αναφέρει το Μαλαχία ως ηγούμενο της Λαύρας και μετέπειτα μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, είναι το ακόλουθο: «Και μετ' ἐκεῖνον ὁ ἐκ Θετταλῶν Μαλαχίας ἀνήρ ἄσκητικώτατός τε καὶ πάντα σπουδαῖος, ὃς καὶ τῆς Λαύρας αὐτῆς καὶ μὴν καὶ τῆς περιφανοῦς Θεσσαλονικέων ἐκκλησίας διὰ τὸ τῆς ἀρετῆς περιὼν μετὰ βραχὺ δὴ τι προέστη»⁹⁴.

Παρά ταῦτα, δεν έχουμε καμία πληροφορία για την περίοδο της δραστηριότητας του Μαλαχία ως μητροπολίτη Θεσσαλονίκης. Ο μόνος μελετητής που ασχολήθηκε με το θέμα είναι ο V. Laurent σε μια σειρά από άρθρα του, που δημοσιεύτηκαν σε βυζαντινολογικά περιοδικά.

Ο Μαλαχίας πριν αναλάβει τη μητρόπολη Θεσσαλονίκης ήταν σίγουρα ηγούμενος της Μεγίστης Λαύρας, πιθανώς ανάμεσα στα χρόνια 1290 και 1294⁹⁵. Ο Laurent υποστηρίζει ότι ως μητροπολίτη Θεσσαλονίκης θα πρέπει να τον τοποθετήσουμε ανάμεσα στον Ιάκωβο και τον Ιερεμία, δηλ. κατά την περίοδο μετά το 1306 (οπότε έχουμε την τελευταία αναφορά για τον Ιάκωβο) και πριν το 1315, όταν αναλαμβάνει τη μητρόπολη ο Ιερεμίας⁹⁶. Ο ίδιος μελετητής πιστεύει ότι πιθανή καθαίρεση του Μαλαχία —ίσως λόγω κάποιας διαφοράς του με εκκλησιαστικό ή πολιτικό παράγοντα— να στάθηκε αφορμή για να καταδικαστεί το όνομά του στη λήθη από τους μεταγενέστερους. Έτσι μ' αυτό το αιτιολογικό της «*damnatio memoriae*» εξηγεί ο ίδιος τη μη αναφορά του Μαλαχία στο συνοδικό της Θεσσαλονίκης⁹⁷.

Σε μεταγενέστερα άρθρα του ο Γάλλος μελετητής προσπάθησε να εξιχνιάσει τα αίτια της καθαίρεσης του Μαλαχία. Κατά τη γνώμη του, η σταδιοδρομία του Μαλαχία ως μητροπολίτη δε θα πρέπει να κράτησε πολλά χρόνια, γεγονός που το συνδέει με την άρνησή του να εφαρμόσει κάποια μέτρα που είχαν εγκριθεί από τη Σύνοδο, προκειμένου να επιτευχθεί η συμφι-

93. Laurent, «Liste épiscopale», *E.O.* 32 (1933) 306, υποσ. no 3.

94. Φιλοθέου Κόκκινου, «Βίος Οσίου Γερμανού Μαρούλη» (ἐκδ. Δημ. Τσάμης, *Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως του Κοκκίνου Αγιολογικά Έργα*, Θεσσαλονίκη 1985, 97-158) 130. Laurent, «Liste épiscopale», *E.O.* 32 (1933) 306. Για τον Μαλαχία βλ. και PLP 7, no 16493, καθώς και Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 153.

95. V. Laurent, «Mélanges» (études byzantines), *REB* 10 (1952) 120.

96. Laurent, «Liste épiscopale», *E.O.* 32 (1933) 307-308. Laurent, «Notes de chronologie byzantine», *REB* 27 (1969) 223.

97. Laurent, «Liste épiscopale», *E.O.* 32 (1933) 308.

λίωση των Αρσενιτών⁹⁸ με το υπόλοιπο τμήμα της Εκκλησίας. Πράγματι στις αρχές του 14ου αιώνα οι διαφορές με τους Αρσενίτες πρέπει να εξαλείφθηκαν και έτσι αυτοί επανήλθαν —με εξαίρεση ορισμένους φανατικούς— σε κανονικές σχέσεις με τη διοικούσα Εκκλησία⁹⁹. Η συμφιλίωση αυτή επισφραγίστηκε με Σύνοδο τον 1310, οι αποφάσεις της οποίας έγιναν δεκτές και από τον αυτοκράτορα χάριν της ενότητας του κράτους. Κατά το Γρηγορά, κάποιες από αυτές τις αποφάσεις είχαν σχέση με την επιβολή αυστηρής νηστείας και προσευχής¹⁰⁰. Είναι πιθανόν, κατά τον Laurent, ο Μαλαχίας ως μητροπολίτης της Συμβασιλεύουσας να αρνήθηκε να επιβάλει τα παραπάνω μέτρα στο λαό και στον κλήρο της μητρόπολής του, με αποτέλεσμα να καθαιρέθηκε ύστερα από πατριαρχική και αυτοκρατορική απόφαση¹⁰¹.

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω μπορούμε να καθορίσουμε ένα *terminus ante quem* για τη δράση του Μαλαχία ως μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, το οποίο είναι το έτος 1310, όταν αποφασίστηκαν κάποια συνοδικά μέτρα για την εξάλειψη της έριδας των Αρσενιτών. Ίσως η άρνησή του να τα εφαρμόσει να στάθηκε αποφασιστική για την απομάκρυνσή του από το μητροπολιτικό θρόνο της Θεσσαλονίκης μετά το 1310¹⁰². Άρα μητροπολίτης θα πρέπει να ήταν από το 1306 έως λίγο μετά το 1310¹⁰³.

Ιερεμίας: Ως μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ο Ιερεμίας αναφέρεται στις πηγές για το διάστημα 1315-1327¹⁰⁴. Τα εκκλησιαστικά έγγραφα που μας τον παραδίδουν επικεφαλής του μητροπολιτικού θρόνου της Θεσσαλονίκης επιβε-

98. Εκκλησιαστική έριδα της ύστερης βυζαντινής εποχής, που υιοθετιζόταν από τους αυστηρούς οπαδούς του κινήματος των Ζηλωτών, οι οποίοι έμεναν πιστοί στον πατριάρχη Αρσένιο (1255-60, 1261-67) ακόμη και μετά το θάνατό του. Ostrogorsky, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους* (Μετ. Ι. Παναγόπουλος, Αθήνα 1981), ΙΙΙ, σσ. 147 και 175. Για το Αρσενιανό σχίσμα βλ. και Ι. Συκουφής, «Περί το σχίσμα των Αρσενιτών», *Ελληνικά* 2 (1929) 267-332.

99. Ostrogorsky, *Ιστορία*, ΙΙΙ, σ. 175.

100. Γρηγοράς, Ι. 262. Laurent, «Notes de chronologie», *REB* 27 (1969) 223.

101. Σχετικά με το όλο σκεπτικό του Laurent για την καθαιρέση του μητροπολίτη Μαλαχία βλ. Laurent, «Notes de chronologie», *REB* 27 (1969) 223. Στο ίδιο συμπέρασμα για την αποτομή του Μαλαχία το 1310 από τον Πατριάρχη Νίφωνα Α', λόγω ανάμειξης του στο θέμα των Αρσενιτών, καταλήγουν και νεότεροι μελετητές, βλ. Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 153.

102. Ανεξάρτητα από την άποψη του Laurent η καθαιρέση του Μαλαχία από το μητροπολιτικό θρόνο της Συμβασιλεύουσας —όπως και κάποιον άλλων μητροπολιτών— γύρω στα 1310 μας παραδίδεται και στο περιθώριο ενός χειρόγραφου κώδικα (Hierosolymitanus S. Sabae 365, f. 260v.): «Ότε γάρ Θεσσαλονίκης Μαλαχίας, ό Αίνου ... άπελεγχθέντες καθηρήθησαν, γνώμη λέγω βασιλική και συνοδική, παρά τοῦ μετ' αὐτὸν τόν Ιεραρχικόν θρόνον κοσμήσαντος δσιωτάτου κυροῦ Νήφονος, κανόνιν επομένου άποστολικοῦς και θροῦς πατρικοῦς οὔτωσι πως διακελευόμενοι». Για το παραπάνω απόσπασμα βλ. Dargouzes, *Regestes*, no 2006, (σ. 7). PLP 7, no 16493, όπου και εκεί ο Μαλαχίας ως μητροπολίτης Θεσσαλονίκης εμφανίζεται έως το 1310.

103. Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 153.

104. PLP 4, no 8110. Πρβ. Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 155.

βαιώνουν την παραμονή του στη θέση αυτή για τα παραπάνω δώδεκα χρόνια¹⁰⁵.

Εκτός από τα έγγραφα, στα περισσότερα από τα οποία υπογράφει ως μέλος της πατριαρχικής συνόδου, ο Ιερεμίας ως μητροπολίτης αναφέρεται και σε μία αφηγηματική πηγή, στο έργο του Ι. Καντακουζηνού, όταν το 1322 παίρνει μέρος στην πρεσβεία που έστειλαν οι Θεσσαλονικείς προς τον Ανδρόνικο Γ΄ Παλαιολόγο στο Διδυμότειχο¹⁰⁶.

Ιωάννης Καλέκας: Ο Ιωάννης Καλέκας είναι γνωστός σαν Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως έως το 1347, φανατικός αντίπαλος του ησυχαστικού κινήματος του Παλαμά αλλά και μέλος της αντιβασιλείας της Κωνσταντι-

-
105. -έγγραφο Σεπτεμβρίου 1315:	MM. I. no 5, σσ. 11-14
Darrouzès, 2038, σσ. 28-29
H. Hunger - O. Kresten, <i>Das Register des patriarchats von Constantinopel</i> , Wien 1981, σσ. 10, 164-175.
-έγγραφο Σεπτ.-Δεκεμ. 1315:	MM. I. no 9, σσ. 17-18
Darrouzès, <i>Regestes</i> , 2043, σσ. 31-32
Hunger, <i>Register</i> , 14, σσ. 186-190
-έγγραφο Σεπτ.-Δεκεμ. 1315:	MM. I. no 10, σσ. 19-20
Darrouzès, <i>Regestes</i> , 2044, σ. 32
Hunger, <i>Register</i> , 15, σσ. 190-194
-έγγραφο Δεκεμβρίου 1315:	MM. no 16 III, σσ. 32-33
Darrouzès, <i>Regestes</i> , 2049, σσ. 36-37
Hunger, <i>Register</i> , 23, σσ. 230-236
-έγγραφο Ιανουαρίου 1316:	MM. I. no 23, σσ. 42-43
Darrouzès, <i>Regestes</i> , 2055, σσ. 40-41
Hunger, <i>Register</i> , 27, σσ. 246-249
-έγγραφο Μαΐου 1316:	<i>Actes d'Esphigmenou</i> , no 12, σ. 95
-έγγραφο Οκτωβ.-Μαΐου 1317:	MM. I. no 36 III, σσ. 66-68
Darrouzès, <i>Regestes</i> , 2076, σ. 54
Hunger, <i>Register</i> , 47, σσ. 318-323
-έγγραφο Αυγούστου 1317:	MM. I. no 39, σσ. 71-73
Darrouzès, <i>Regestes</i> , 2080, σσ. 57-58
Hunger, <i>Register</i> , 50, σσ. 332-336
-έγγραφο 26 Νοεμβρίου 1322:	<i>Actes de Chilandar</i> , no 85, σ. 184 (στιχ. 53-54)
-έγγραφο 25 Απριλίου 1324:	MM. I. no 55 II, σσ. 99-100
Darrouzès, <i>Regestes</i> , 2108, σσ. 80-81
-έγγραφο Μαΐου 1324:	MM. I. no 56, σσ. 101-102
Darrouzès, <i>Regestes</i> , 2109, σσ. 81-82
-έγγραφο Σεπτεμβρίου 1324:	MM. I. no 60, σσ. 126-129
Darrouzès, <i>Regestes</i> , 2119, σσ. 89-90
-έγγραφο 27 Σεπτεμβρίου 1325:	MM. I. no 64, σσ. 140-143
Darrouzès, <i>Regestes</i> , 2128, σσ. 96-97
Hunger, <i>Register</i> , 95, σσ. 534-541
-έγγραφο 22 Ιανουαρίου 1327:	<i>Actes de Chilandar</i> , no 112, σ. 231-232 (στιχ. 19-20)

106. Καντακουζηνός, Ι. 149. Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 155.

νούπολης, η οποία με επικεφαλής την Άννα της Σαβοΐας είχε στραφεί κατά του Ι. Καντακουζηνού¹⁰⁷.

Ο Petit υποστηρίζει ότι ο Ι. Καλέκας θα πρέπει να αναγορεύτηκε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης το 1332. Το γεγονός το αναφέρει και ο Καντακουζηνός τοποθετώντας το δύο χρόνια νωρίτερα, δηλ. το 1330: «οί δὲ μηδὲν τῶν μελλόντων ὑποπτεύσαντες, μηδὲ τοῦτο ἐννοήσαντες ... αυτοὶ ἡδέως τε ἐδέξαντο τοὺς λόγους οἰόμενοι κεκρατημένοι καὶ ἐπεψηφίζοντο προθύμως, Θεσσαλονίκης ἱεράρχην ἀποδείξαι τὸν Ἰωάννην»¹⁰⁸. Κατὰ τον Petit αὐτὴ ἡ αναγόρευση του Καλέκα στη Θεσσαλονίκη (1330 ἢ 1332 ὡπως ο ἴδιος υποστηρίζει) θα πρέπει να ἦταν τελείως τυπικὴ, ἀφοῦ κατὰ το ἴδιο ἔτος ο Καλέκας αναγορεύτηκε Πατριάρχης Κωνσταντινούπολης¹⁰⁹.

Πάντως το πιθανότερο εἶναι ὅτι το 1332 (ἔτος θανάτου του Οικουμενικοῦ Πατριάρχη Ησαΐα)¹¹⁰ ο Καλέκας ἐγκατέλειψε τὴ Θεσσαλονίκη, γιὰ νὰ μεταβῆ ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολη, προκειμένου νὰ διαδεχτῆ τὸν Ησαΐα στὸν πατριαρχικὸ θρόνο. Πατριάρχης ὁμως ἐγίνε τελικὰ δύο χρόνια ἀργότερα, τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1334 (ἰσως λόγω ἀντιδράσεων πρὸς τὸ πρόσωπό του), ὡπως μᾶς ἀποδεικνύει ἓνα βραχὺ χρονικὸ τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1334: «Φεβρουαρίῳ <...> ἰνδικτιῶνος β΄, <τοῦ> ἁνωμῆ ἔτους, προεβλήθη πατριάρχης ὁ ἀπὸ τῆς Ἁπρου ἱερέυς, λεγόμενος Ἰωάννης, κοσμικός, ὅστις ἦν καὶ εἰς τὸν τοῦ βασιλέως κληρον»¹¹¹.

Δεν εἶναι πάντως ἀπίθανο ὁ Ἰωάννης Καλέκας νὰ διατέλεσε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸ 1330, πράγμα που μᾶς το παραδίδει ὁ Καντακουζηνός, μέχρι καὶ το Φεβρουάριο τοῦ 1332, ὅταν ἐγκαταλείπει τὴν πόλη γιὰ νὰ πάει νὰ διεκδικήσῃ ἐπὶ τὴ Βασιλεύουσα τὸ χηρεύσαντα πατριαρχικὸ θρόνο.

Γρηγόριος Κουτάλης: Μόλις ὁ Ἰωάννης Καλέκας πηγαίνει ἐπὶ τὴ Βασιλεύουσα γιὰ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο, στέλνει ἐπὶ τὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1332 ὡς μητροπολίτη τὸ χαρτοφύλακα τοῦ προκατόχου του, δηλ. τὸν πατριάρχη Ησαΐα, τὸν Γρηγόριο Κουτάλη¹¹². Ὁ Κουτάλης εἶναι γνωστός ἐν τῆς πηγῆς καὶ με τὴν ἰδιότητα τοῦ χαρτοφύλακα, πρὶν γίνε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. Πρέπει νὰ εἶχε τὸν τίτλο τοῦ χαρτοφύλακα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως

107. Ostrogorsky, *Ἱστορία*, III, σσ. 205, 210.

108. Καντακουζηνός, I, 433-434. PLP 5, no 10288.

109. Petit, «*Enéques de Thessalonique*», *E.O.* 5 (1901-1902) 90. Πράγματι ὁ Καντακουζηνός ἀναφέρει ὅτι ἡ αναγόρευση τοῦ Καλέκα ἐν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης ἦταν ἓνα τέχνασμα γιὰ νὰ προβιβασθῆ ἀργότερα ἐν πατριάρχη, I. Καντακουζηνός, I, 432-435. Γιὰ τὸν Ι. Καλέκα, βλ. καὶ PLP 5, no 10288.

110. V. Grumel, *Chronologie* (Paris 1958) 437: «*Ησαΐας 11 Νοεμβρίου - 13 Μαΐου 1332*».

111. P. Schreiner, «*Die byzantinischen Kleinchroniken*» (CFHB, I-III Wien 1975) I, χρο. 8.28, σ. 80. Grumel, *Chronologie*, σ. 437: «*Ἰωάννης XIV Καλέκας, Φεβρουάριος 1334 - 2 Φεβρουαρίου τοῦ 1347*».

112. Petit, «*Enéques*», *E.O.* 5 (1901-1902) 90. PLP 6, no 13616.

ήδη από το 1323, όπως μας το αποδεικνύει ένα εκκλησιαστικό έγγραφο: «Κωδίκιον τῶν συνοδικῶν παρασημειώσεων γεγονός ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ παναγιωτάτου ἡμῶν δεσπότη καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, κῦρ Ἡσαΐου, ἐξ ὄτου ὁ τιμώτατος χαρτοφύλαξ τῆς ἀγιωτάτης μεγάλης τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας πανυπερσέβαστος κῦρ Γρηγόριος ὁ Κουτάλης τῷ τοῦ χαρτοφύλακος ὀφφικίῳ ἐτιμήθη»¹¹³. Ανάλογη πληροφορία για τον χαρτοφύλακα Κουτάλη βρισκόμαστε και στον Καντακουζηνό¹¹⁴. Από το 1328 ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Γ΄ αναβαθμίζει το αξίωμα του Κουτάλη δίνοντάς του την ἄδεια να αποκαλεῖται «μέγας χαρτοφύλαξ», όπως φαίνεται σε εκκλησιαστικό έγγραφο του 1329¹¹⁵. Ο Κουτάλης πρέπει να ἦταν μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ἀπὸ το 1332 ἕως το Δεκέμβριο του 1334, ὁπότε πεθαίνει¹¹⁶. Ἴσως να θάφτηκε στη Θεσσαλονίκη, ἀφοῦ ὁ Petit δημοσιεύει ἕνα επιτάφιο εἰλίγραμμα που ἀναφέρεται στο συγκεκριμένο μητροπολίτη, και το οποίο βρέθηκε στο μινερέ στην ἐκκλησία της Ἁγίας Σοφίας:

«Ἐνταῦθα κεῖται Γρηγόριος ἀρχι-
ἐπίσκοπος Θεσσαλον[ι]-
κης ὁ Κουτάλης
ἐν μηνί δεκ. ἐνά[τη]
τῆ δ' ἰ[ν]δ[ικ]τ[ιώνι] τοῦ ,ζωμ[δ΄]
ἡμέρα στ΄ »¹¹⁷.

Ἰγνάτιος Γλαβᾶς: Μετὰ το θάνατο του Κουτάλη το Δεκέμβριο του 1334, παρουσιάζεται κενό στο μητροπολιτικό θρόνο της Θεσσαλονίκης, που διαρκεῖ ἕως το 1336. Ο Ἰγνάτιος Γλαβᾶς ἀναλαμβάνει τὴν μητρόπολη Θεσσαλονίκης ἀπὸ το 1336, θα πρέπει δε να παρέμεινε σ' αὐτό το εκκλησιαστικό αξίωμα ἕως το 1342, ὁπότε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης γίνεται κάποιος Μακάριος¹¹⁸. Ο Ἰγνάτιος Γλαβᾶς ὡς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (1336-1342) ἀναφέρεται στα παρακάτω εκκλησιαστικά ἔγγραφα: ἔγγραφο τέλους του 1336

113. Miklosich-Müller, *Acta et diplomata graeca* I. 96. Hunger-Kresten, «Das Register des Patriarchats von Constantinopel», no 65, σ. 400. Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 155.

114. Καντακουζηνός, I. 251: «Τοιαῦτα μὲν ὁ πατριάρχης μεμήνυκε πρὸς βασιλεῖα, μηνυτὰς χροσάμενος τῷ τε χαρτοφύλακι Γρηγορίῳ τῷ Κουτάλη».

115. Miklosich-Müller, *Acta*, I. 148. Τὴν ἀπόφαση τοῦ Ανδρονίκου Γ΄ να ἀναβαθμίσει το ἀξίωμα του Κουτάλη τὴν ἀναφέρει και ὁ Καντακουζηνός, I. 313: «καὶ τὸν χαρτοφύλακα τὸν Κουτάλην ... ἐπεὶ μὴ ἤβουλετο ἀπὸ τῆς τοῦ χαρτοφύλακος ἀξίας εἰς ἕτεραν μείζονα μετενεχθῆναι, αὐτὴν ἑαυτῆς ἐποίησεν ἐντιμότεραν, μέγαν χαρτοφύλακα προσαγορεύσας».

116. Βλ. και PLP 6, no 13616.

117. Petit, «*Enéques*», *E.O.* 5 (1901-1902) 90-91. Νεότερες ἐκδόσεις τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ Spieser, «*Inventaires*», *T.M.* 5 (1973) no. 27, σ. 175 και ἀπὸ Ε. Τσιγαρίδας και Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, *Κατάλογος χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν στα Μουσεία τῆς Θεσσαλονίκης* (Μακεδονική Βιβλιοθήκη: Δημοσιεύματα τῆς Ε.Μ.Σ. 52), Θεσσαλονίκη 1979, no 50, σ. 77-78. Βλ. και Rautman, «Notes», *REB* 46 (1988) 155.

118. Petit, «*Enéques*», *E.O.* 5 (1901-2) 91-92. PLP 2, no 4222.

- (αρχές 1338)¹¹⁹, έγγραφο Μαΐου του 1339 από το Χιλανδάρι, με το οποίο ο μητροπολίτης Ιγνάτιος καθορίζει κάποιες περιουσιακές διαφορές μεταξύ των μονών Χορταΐτου και Χιλανδαρίου στην περιοχή του Αξιού ποταμού¹²⁰, πατριαρχικό έγγραφο Μαΐου του 1340¹²¹, καθώς και σε έγγραφο Δεκεμβρίου του ίδιου έτους¹²².

Τέλος, ανάμεσα στις επιστολές του Νικηφόρου Γρηγορά υπάρχει και ένα γράμμα του, το οποίο απευθύνεται «...τῷ μητροπολίτῃ Θεσσαλονίκης τῷ Γλαβᾷ», δημοσιευμένο αρχικά στη σειρά της *Patrologia Graeca*¹²³. Ο Petit αποδεικνύει ότι αυτό το γράμμα απευθύνεται στον Ιγνάτιο Θεσσαλονίκης και όχι στον μετέπειτα —επίσης μητροπολίτη Θεσσαλονίκης— Ισίδωρο Γλαβά, του οποίου άλλωστε τα ησυχαστικά «πιστεύω» τον καθιστούσαν εχθρό του Νικηφόρου Γρηγορά, αφού ο τελευταίος ήταν οπαδός του Βαβλαάμ του Καλαβρού¹²⁴.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΝΤΑΓΙΟΥΚΛΑΣ

119. M.M. I. no 77, 174-178. Darrouzès, *Regestes*, 2176, σσ. 134-135.

120. Στο τέλος του εγγράφου υπάρχει και η υπογραφή του Ιγνατίου: «ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Θετταλίας Ἰγνάτιος», *Actes de Chilandar*, no 129, σσ. 269-272.

121. M.M. I. no 91, σσ. 196-197. Darrouzès, *Regestes* 2197, σσ. 152-153.

122. M.M. I. no 97, σσ. 216-221. Darrouzès, *Regestes* 2202, σσ. 156-158.

123. P.G. (Migne) 149, σ. 658. Νικηφόρου Γρηγορά, *Επιστολές* (εκδ. Leone, α.τ. 1983), σσ. 334-336.

124. Petit, «Evêques de Thessalonique», *E.O.* 5 (1901-1902) 91-92.

SUMMARY

Stavros Dayouklas, *The Civil and Ecclesiastical Administration of Byzantine Thessaloniki from 1300 to 1341: Institutions and People.*

The first part of this study describes the civil administration of the Thessaloniki area between 1300 and 1341, on the basis of historiographical, literary, and diplomatic sources. It examines the boundaries of the theme of Thessaloniki, its administrative and geographical subdivisions (*katepanikia*), the titles and duties of the Governor, the unsuccessful efforts of Empress Yolanda-Irene to achieve autonomy for the area, and the prosopography of the governors of the theme.

The second part discusses the main duty of the Metropolitan of Thessaloniki, which was to summon the local synod, and then proceeds to an in-depth analysis of the administrative structure of the «ecclesiastical order» of the metropolis of Thessaloniki, based on the *Notitiae Episcopatum*. More specifically, the author describes the changes regarding the place of metropolis of Thessaloniki within the hierarchy of other metropolis under the direct jurisdiction of the Oecumenical throne and the bishoprics dependent on the metropolis of Thessaloniki. The study ends with a detailed prosopography of the metropolitans of Thessaloniki in the above period, relying chiefly on data based on synodical and monasterial documents.